

Informační bulletin

Společnosti

pro

hospodářské a sociální

dějiny

č. 1/05

ISSN 1213-3892

Z O B S A H U :

POZVÁNKA

Plánovaná konference („Workshop“) k problematice projevů ekonomického nacionalismu v českých zemích – 25. února na FF UK v Praze .....str. 2

M. Pullmann, *Moderní sociální hnutí a proměny veřejného prostoru*

(hlavní teze přednášky prosloušené pro členy Společnosti v loňském roce) .....str. 3

LITERATURA .....str. 8

KRONIKA: Samuel Cambel .....str. 11

POZVÁNKA

Společnost pro hospodářské a sociální dějiny ČR

a

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK v Praze

si Vás dovoluji pozvat na odbornou konferenci („Workshop“) s názvem

EKONOMICKÝ NACIONALISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH. Konkrétní projevy, obecné rysy i místní specifika.

Konference je pořádána v souvislosti s přípravou samostatné sekce mezinárodního kongresu hospodářských dějin v Helsinkách 2006 (bližší viz *Informační bulletin SHSD* č. 1/’04, s. 2-3).

Uskuteční se v **pátek** dne **25. února 2005** v době od **9.00** do **16.00** hod. na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, nám. J. Palacha 2, místnost č. **201** (2. patro).

Program konference bude rozdělen do několika tématických bloků, např. ekonomický nacionalismus v regionech, jeho projevy v chodu podniků a institucí, fenomén hospodářského nacionalismu v životě národa (státu) ap.

Na konferenci bude předneseno cca dvacet příspěvků od předních badatelů z regionálních pracovišť i centrálních institucí. Délka jednoho příspěvku nepřekročí deset minut, dalších pět minut je plánováno na diskusi. Referující předloží před začátkem konference stručné teze svých příspěvků, které budou k dispozici účastníkům zasedání.

Hlavní výsledky konference budou shrnuty na závěr celodenního zasedání. Poslouží jako podkladový materiál pro jednání předkonference zmíněné sekce, jež se uskuteční v březnu 2005 ve Frankfurtu nad Odrou.

Organizátoři konference se těší na Vaši účast. Dodatečné návrhy na své eventuelní příspěvky zasílejte na e-mailové adresy, uvedené v tiráži tohoto *Bulletinu*.

MODERNÍ SOCIÁLNÍ Hnutí A PROMĚNY VEŘEJNÉHO PROSTORU

(Hlavní teze přednášky prosloušené autorem pro členy naší Společnosti v loňském roce)

I při zběžném pohledu na sociální složení, strategie a cíle soudobých hnutí je zřejmé, že v posledních desetiletích došlo k zásadním proměnám v podobách kolektivního jednání lidí. Klasický obraz vyvrcholení sociálních hnutí – demonstranti, stojící disciplinovaně na ulicích s transparenty a vlajkami – již dávno neplatí za jediný vzor pro prezentaci zájmů. Namísto toho se dnes dovídáme, jak aktivisté pořádají happeningy, jak se pod tíhou masově zasilaných e-mailů hroutí vládní servery apod. I demonstrace samy mění vzezření – často již nejsou disciplinovanými manifestacemi za politická přesvědčení, nýbrž mění se ve fóra pro sebeprezentaci, pro deklaraci starých či nových identit. Tyto změny zasahují nejen povrch sociálních hnutí, ale indikují zásadní proměny ve struktuře aktivizace lidí, poukazují k proměnám v podobách komunikace a ve formulacích cílů. A nutí nás znovu promýšlet pojmy a kategorie, jimiž obvykle fenomén sociálních hnutí vysvětlujeme, a to jak na úrovni vnitřní dynamiky jednotlivých hnutí, tak ve vztahu tzv. starých a nových hnutí.¹

Posouzení oprávněnosti prezentovaných zájmů, odhalení příčin kolektivního jednání a zachycení dynamiky, která je mu vlastní, je spojeno s nároky, které přesahují pole jednotlivých disciplín. Pro zdařilou společenskou diagnózu je spolupráce různých oborů nezbytná právě tak naléhavě, jako citlivost vědeckých analýz vůči postupným proměnám jednání lidí a schopnost badatelů přizpůsobovat svou pojmoslovnou výstavbu novým nárokům, které před nás staví neustálý společenský vývoj.² Historická dimenze analýz společnosti je pak o to důležitější, že umožňuje interpretovat současné změny v chování lidí v širším rámci vývoje moderních společností a hlouběji rozpracovávat – anebo naopak zavrhnout – pojmy, užívané pro uchopení proměn v kolektivním jednání.

Ve své přednášce jsem chtěl tematizovat zmíněnou historickou změnu, lokalizovatelnou do období po druhé světové válce, na pozadí *proměn podob a významu veřejného prostoru*. Že moderní sociální hnutí spojují s utvářením autonomních veřejností, se na první pohled vůbec nemusí zdát být samozřejmé; vždyť jádrem debat o povaze moderních hnutí jsou analýzy společností a normativní otázky s tím spojené. Mým cílem není přenesení těžiště ze sociální sféry k politicko-institucionálním problémům; hlavní tezí tohoto příspěvku je naopak tvrzení, že i *dynamika veřejností*, v níž soudobá hnutí hrají klíčovou roli, je založena v sociální sféře, v hlubokých vrstvách sociálních vazeb a interakcí, v nichž se utváří způsoby artikulace zájmů.³ Sociálně-historickou rekonstrukci

¹ Fraserová, N. - Honneth, A., *Přerozdělování nebo uznání*. Praha, Filosofia 2004.

² Moderní koncepce sociálních hnutí shrnuje Barša, P. - Císař, O., *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*, Brno, CDK 2004.

³ Předpokladem individualizace, a tudíž formulace zájmu, jsou sociální vazby, které nejenže určují hranice možného jednání, ale poskytují i orientační body a měřítka kritiky. K tomu viz Honneth, A., *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt a.M., Suhrkamp 1998, kde je rovněž rozpracován koncept nespokojenosti a odporu: pocit bezpráví vzniká tam, kde jsou narušena hluboko zakořeněná očekávání uznání.

těchto vrstev lze vysvětlit jak proměny ve způsobech komunikace, charakteristické pro soudobá hnutí, tak s nimi spojené nové organizační formy. Nejdříve bych se zaměřil na dynamiku sociálních hnutí a jistý paradoxní efekt, který je jim, zdá se, vlastní (I.). Poté bych se pokusil krátce načrtnout, jaké důsledky mají nedávné historické studie pro interpretaci vývoje občanské veřejnosti (II.). A v závěrečném kroku, v němž tyto argumenty propojují a krátce rozvádím *sociální založení dynamiky veřejnosti*, se pak mj. stane zřejmým, proč se historické bádání ohledně sociálních hnutí ubírá dnes nastaveným směrem, případně jaké se otvírají další možnosti historické práce (III.).

I.

Obtíže, které je třeba při uchopení problematiky *sociálních hnutí* překonat, vycházejí z komplexnosti, nejednoznačnosti a proměnlivosti tohoto fenoménu. Narážíme zde na obrovskou mnohost podob a intenzity projevů, zasahujících od dopisu občanské iniciativy, která se obrací proti nějakému úřadu či rozhodnutí, až po impozantní masové protesty, schopné svrhnout režim. I mnohost témat je snad nevyčerpitelná: objektem veřejné pozornosti se dnes může stát kterýkoli fenomén společenského světa – od rasistických útoků na azylové domy, přes nespravedlivou válku až po témata, která zasahují i do soukromé sféry (např. asymetrické vztahy mezi ženami a muži). Rovněž společenské skupiny, které jsou základem hnutí, se proměňují: právě zde je nejmarkantnější shora zmíněné rozlišení na stará a nová sociální hnutí. Různá je i časová a místní šíře hnutí, jakož i způsob vnímání ze strany různých lidí – konzumentů informací, vnějších pozorovatelů či kolemjdoucích, přímých účastníků, sympatizantů, oponentů, obětí atd. Z toho všeho je zřejmé, jak důležitá je detailní definice problému, nechceme-li explanační nárok nechat rozplynout v širí a plastičnosti pojmu.

Ústředním prvkem minimální definice je aspekt, který se zdá být pro uchopení sociálních hnutí klíčový: *mobilizace lidí ke kolektivnímu jednání*. Tento společný rys sociálních hnutí je nepochybně ústředním, i když patrně nikoliv postačujícím kritériem, neboť kupříkladu panika, prezidentský banket ani válečná ofenzíva sociálními hnutími zcela zřejmě nejsou, ačkoliv jde o kolektivní jednání nebo i kolektivní dosahování cílů. Vedlejšími znaky, podle nichž můžeme s větší dávkou určitosti identifikovat sociální hnutí, jsou dále: kontinuita, hodnotová integrace, nízká specifikace rolí a vztah k sociálním změnám.⁴ Kontinuita znamená, že hnutí jsou víc než jen nahodilé výtržnosti nahodile se potkávajících lidí; hodnotová integrace je důležitá v tom smyslu, že umožňuje konstituovat společenství poškozených, kteří věří ve své právo domáhat se nápravy neutěšeného stavu; s tím spojena je v prostředí sociálních hnutí nízká specifikace rolí, jejímž výrazem je relativní podobnost jednání množství lidí, kteří nejednají např. z nároků nějaké organizace; a vztah k sociálním změnám je důležitý nejen v tom smyslu, že je společným jmenovatelem všemožných nároků, přítomných v prostředí hnutí, ale také že hnutí svou celkovou závažností a vnitřní dynamikou ovlivňují vývoj společnosti jako celku.

Obraťme nyní svou pozornost právě tímto směrem, tedy k otázce vnitřní *dynamiky sociálních hnutí*. K diskusi bych rád předložil jistý aspekt své vlastní badatelské práce: problém vzniku, udržování, resp. rozpadu hnutí, které byly společenskou základnou radi-

---

⁴ **Raschke, J.**, *Soziale Bewegungen. Ein historisch-systematischer Grundriss*, Frankfurt a. M. a New York, Campus 1985, s. 77.

kálních proměn střední Evropy koncem první světové války.⁵ Jakkoliv se tato tematika může jevit jako singulární, odrážejí se zde klíčové prvky dynamiky sociálních hnutí, které se v této době staly základem mohutných společenských a politických proměn. Ve své analýze jsem sledoval hladové nepokoje (a), stávkové hnutí (b) a protest s politickým programem (c): o jejich propojení do narůstajícího hnutí v každém ze tří sledovaných měst jsem se pokusil učinit prostřednictvím analýzy sociálního složení těchto vrstev hnutí a zkušeností historických aktérů, které byly v tomto prostředí komunikovány. Tyto zkušenosti, znělo v tenoru argumentace, představovaly motivační, resp. rozkladný faktor celých hnutí, jejich vzrůstu, radikalizace a rozpadu.

Sledujeme-li hladové nepokoje, masové stávky a programově mnohem vyhraněnější hnutí rad v takovéto kontinuitě, narážíme na fenomén, který bychom mohli označit jako *paradoxní efekt* otevření, radikalizace, resp. rozpadu hnutí. Na základě srovnání jednotlivých hnutí ve vztahu k úspěšnosti prosazení těch cílů a nároků, které se v nich vyprofilovaly, se ukazuje, že tam, kde se během války lidé rychleji a intenzivněji aktivizovali ke společnému protestnímu jednání (demonstrace, stávky, hnutí rad) posléze docházelo k rychlejšímu rozpadu hnutí. Na druhé straně, kde existoval nepřekročitelný konsensus ohledně zakládajících symbolů, reprezentujících odstranění útlatku a jeho nahrazení svobodnějším spojením, se mnohem lépe podařilo stabilizovat nejen „základní“ nároky, které tvořily jádro konsensu (česká, resp. československá národní emancipace), ale i další, nové nároky, související s vývojem hnutí (např. některé nároky na sociální spravedlnost).⁶ Paradoxní efekt pak spočívá v tom, že *symbolická dynamika* byla, jak se zdá, zároveň předpokladem hnutí, avšak i kritériem jeho zániku; historicky vedla jak k otevření hnutí, tak později k jeho rozpadu, k neschopnosti stabilizovat prvky, které programově deklarovalo. Jinými slovy, čím větší byla tato symbolická dynamika, tím násilněji a méně úspěšně se příslušné hnutí prosazovalo.

Tato souvislost – tedy paradoxní efekt dynamiky sociálních hnutí, která byla jak předpokladem jejich „nastartování“, tak médiem jejich rozpadu a zániku – nás odkazuje k analýze prostoru, v němž se institucionalizuje proces vzájemné komunikace a domlouvání. Zde leží to, čemu nejen politologové říkají veřejnost, veřejný prostor. A to je podle mého názoru důvodem, proč obnovený zájem o problematiku sociálních hnutí dnes koresponduje s oživením diskusí o veřejném prostoru, formování a peripetiích občanské společnosti.

---

⁵ Pullmann, M., *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918. K hodnotovým aspektům tří revolucí ve střední Evropě*, Praha, disertační práce FF UK 2002.

⁶ Na tento aspekt jsem byl i v průběhu bádání upozorňován svým školitelem prof. Zdeňkem Kárníkem, jemuž bych tímto chtěl (i za mnoho dalších věcí) poděkovat. Bohužel jsem v tomto případě podnětu-argumentu nevěnoval včas dostatečnou pozornost a dostával jsem pak k němu později takřkajíc oklikou. Prakticky jsou sociální souvislosti stabilizace československé revoluce rozvedeny např. v Kárník, Z., *České země v éře První republiky (1918-1938). Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha, Libri 2000, s. 56n. i jinde.

II.

Podnětů, které v poslední době vedly k oživení zájmu o problematiku veřejnosti je hned několik. Rád bych se zmínil o dvou, které jsou pro naše téma relevantní. Předně, velkou výzvou pro současné konceptce občanské veřejnosti je proces kontinentalizace, pro nás dnes viditelný a uchopitelný jako proces *européizace*. Klíčové dimenze vývoje západní společnosti – vznik občanské veřejnosti, institucionalizace konfliktu, dynamika sociálních hnutí, prosazování sociálních práv atd. – se totiž nejenže vyvíjely ve velmi těsném vzájemném vztahu. Důležitá byla zejména jejich úzká vázanost těchto dimenzí na utváření a existenci *národních* celků, a to jak ve smyslu sociálně a kulturně integrovaných *národních společenství*, tak ve smyslu systémů *národních států*. Právě v procesu dnešní transformace těchto principů v globálním rámci, jejich přetavováním do kontinentální anebo globální, tedy národními státy již *negarantované* podoby, před námi ve vší naléhavosti vyvstává otázka *historického utváření* klíčových stavebních prvků moderní západní společnosti, tedy i občanské veřejnosti.⁷ Jinými slovy, jak je pevná historická vazba občanské veřejnosti na národní společenství, národní stát? Umožňuje současná konstelace vytvoření jiných než národně garantovaných forem občanské veřejnosti? To jsou otázky, které v současných diskusích nelze obejít a které jsou pro historiky výzvou, předjímající nové badatelské projekty.

Za druhé pak byly pro koncepci občanské veřejnosti velkou výzvou výsledky některých historických studií, v nichž se zřetelně ukázalo, že koncept jedné velké občanské veřejnosti není udržitelný. Představa občanské veřejnosti jako prodloužení snah panských stavů, šlechty atd. o reprezentaci směrem ke společnému rozhodování občanů musí být právě na pozadí historických zkoumání sociálních hnutí reformulována.⁸ Plebejská veřejnost raného dělnického hnutí, ale i další fáze dělnického hnutí zřetelně ukazují autonomní zdroje rezistence a spontánního vytváření veřejného prostoru.⁹ Nižší vrstvy společnosti nemusely být „vtahovány“ do reprezentativní veřejnosti, která již existovala pro vyšší vrstvy; nemusely si „uzurpovat“ to, co patřilo vyšším vrstvám, nýbrž utvořily si vlastní prostor pro vyjednávání a protest. V historických pracích o nižších vrstvách společnosti se zřetelně ukazuje, že útlak těchto lidí způsoboval reakce, které nebylo možno potlačit a

---

⁷ Velmi prozíravým a pronikavým způsobem tyto otázky nastolil Jürgen Habermas ve své studii o státním občanství a národní identitě, která vešla do knihy „Fakticity a platnost“ jakožto její závěrečná kapitola a kterou před nedávnem otiskl Filosofický časopis v českém překladu. Viz **Habermas, J.**, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaat*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1992; **tyž**, *Státní občanství a národní identita* (1990). (Přel. A. Bakešová.) Filosofický časopis, 52, 2004, č. 2, s. 185-205, zejm. 192n.

⁸ **Tyž**, *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha, Filosofia 2000 (přel. A. Bakešová a J. Velek), zejm. 9-50. Jürgen Habermas v předmluvě k této knize z r. 1990 formuluje určitou revizi svého původního stanoviska – svůj ideální typ občanské veřejnosti zakomponovává do rámce různorodých zdrojů jeho utváření.

⁹ **Thompson, E. P.**, *The Making of the English Working Class*. London 1963; alternativní, avšak v našem ohledu komplementární interpretaci poskytl **Kocka, J.**, *Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert*, Bonn, J.H.W. Dietz 1990; dále viz kupř. **Welskopp, T.**, *Das Banner der Brüderlichkeit. Die deutsche Sozialdemokratie vom Vormärz bis zum Sozialistengesetz*. Bonn, J.H.W. Dietz 2000.

že právě v aktivizaci lidí proti tomuto útlaku vznikaly významné podněty pro rozšiřování (či obecně proměnu) veřejného prostoru. Dělnické, ale i národní hnutí měly svou svěbytnou složku sebeorganizace, která měla svůj vlastní původ a kořeny, vlastní organizační formy a praktiky; a která nebyla a není jen kulisou, pasivním rámcem rozvoje té měšťanské, buržoazní občanské veřejnosti, nýbrž zakládá svěbytný proces s vlastní silou ke sebeprosazení, specifickými hodnotami i organizačními formami.

Zhodnocením plebejského protestu a jeho potenciálů tak dospíváme k nutnosti *rozšířit koncept veřejnosti*: jakobínské kluby v Londýně konce 18. století, sdružování řemeslníků v revoluci 1848 v Praze, lednovou stávkou 1918 ve Vídni, ale i nedávné kontra-summitu proti zasedání MMF či Světové banky již dále nelze ignorovat jako neuskutečňenou variantu, jako „odchylku“ od projektu „ideální“ občanské veřejnosti. Naopak je zapotřebí je zkoumat jakožto prostor, kde vznikají specifické nároky, které mohou v delší perspektivě ovlivnit společnost daleko silněji než participace občanů podle obrazu měšťanské veřejnosti.¹⁰

Prostředí stávek a později spontánně se ustavujících dělnických a vojenských rad bylo pro jednotlivé revoluce roku 1918/1919 tímto prostorem, jehož klíčové nároky nakonec byly uplatněny jen ve velmi omezené míře. Stávky byly již během války využívány pro klidná shromáždění, kde se vyjednávalo o postupu; a tato praxe přešla do hnutí rad, které bylo pokusem o institucionalizaci této praxe vzájemného vyjednávání. Avšak, vrátíme-li se k výše formulovanému paradoxu, na hnutí rad ve střední Evropě na konci války lze jasně ukázat, že tam, kde nedocházelo ke spontánní aktivizaci lidí, byla symbolická dynamika nízká – k osamostatňování a radikální formulaci nových nároků na uznání docházelo méně intenzivně; naopak tam, kde byla vysoká, se lidé rychle aktivizovali ke společnému jednání, avšak zároveň se radikalizací svých požadavků ztrácela možnost jejich vzájemné dohody a stabilizace toho, co žádali. Kde pak leží „správná“ míra pro tuto symbolickou dynamiku? Jak lze vůbec určit kritérium pro její postižení?

III.

Rozumí se, že zde neusiluji o apriorní hodnocení: tam byl vývoj správný a tam nesprávný... Předmětem mého zájmu je vývoj a perspektivy *veřejnosti*: k jejímu zablokování dochází zpravidla tam, kde odumírá zájem lidí o věci veřejné – kde se například veřejný prostor stává prostorem konkurence zájmů, nebo je násilně potlačen nepřátelskou mocí a v návaznosti na to se rozpadá. Předpokladem stabilizace veřejně komunikovaných a kolektivně dosahovaných zájmů je, zdá se, *určitý konsensus ohledně institucí*, kde se provozuje disens; *stabilizovaný prostor pro vzájemná vyjednávání*. Tento konsensus nicméně v praxi není dosahován tím, že by historičtí aktéři „nahlédli“ jeho nutnost a začali se kolektivně chovat podle racionální úvahy; nýbrž je zakořeněn v hlubokých vrstvách sociálních vazeb a interakcí a manifestuje se v představách toho, co je dobově považováno za zakládající „spravedlivé“ spojení. Formální struktura veřejnosti je tak založena nikoliv institucionálně, ale *sociálně*: předpokladem formulace kolektivních zájmů

---

¹⁰ Tento aspekt – existenci normativního potenciálu v neuskutečněných, ve své době nenaplněných sociálních hnutích – jsem rozvedl ve své stati „*Evropa a revoluce. Přelom roku 1918 mezi revolucí a reformou*“, která bude publikována během r. 2005.

jsou sociální vazby; právě ty určují jak hranice možného jednání lidí, tak orientační body a měřítka kritiky.

Detailní profilace *sociálního* založení veřejnosti *není* bez sociálně historických analýz možná – sociální dějiny právě na tomto poli autenticky přispívají k interdisciplinárnímu výzkumu. Konkrétně, chceme-li například uchopit současné změny na úrovni globalizující se veřejnosti, měli bychom zkoumat jednak *soudobá* sociální hnutí – jejich cíle, strategie, potenciál atd.; zároveň bychom však svou pozornost měli zaměřit na *minulá* sociální hnutí – jejich schopnost oživit a obsahově obohatit veřejnou angažovanost, přitom však stabilizovat prostor pro vzájemná vyjednávání a úspěšnou reprodukci rozšiřující se participace. Jde zejména o zkoumání zárodků občanské angažovanosti, a to i ve zdánlivě okrajových segmentech kolektivní angažovanosti lidí – Hnutí Brontosaurus pozdního reálného socialismu, zmíněné britské jakobíny nebo různá povstání námořníků atd. Která hodnocení zde zakládala nespokojenost, resp. kolektivní protest? Které z nich měly sílu založit nový konsensus? Které komunikační kanály byly úspěšné a proč? Jaká byla souvislost radikalit požadavků a úspěšnosti stabilizace klíčových cílů hnutí? Seznam otázek a zajímavých témat by bylo možno dále rozšiřovat; na závěr bych spíše ještě jednou zdůraznil neoddělitelnost dnešních reflexí ohledně vývoje veřejnosti a sociálně historických analýz různorodých hnutí, která jsou základem i ukazatelem vývoje občanské veřejnosti.

* * *

L I T E R A T U R A

Dvě zásadní monografie k sociálním dějinám našich zemí v období industrializace (Recenze poněkud opožděná, o to však důležitější)

J. Machačová – J. Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*.

Opava, Slezské zemské muzeum 2002, 498 s. ISBN 80-86224-23-6

Delší dobu ohlašovaná a neobvyčejně potřebná syntetická publikace vyšla ve skutečně nevelkém nákladu – pouhých 200 kusů. Jen těžko se lze smířit s názorem skeptika, že tento náklad zřejmě odpovídá jak ekonomickým zájmům vydavatele, tak skutečnému zájmu odborné veřejnosti o sociální vývoj českých zemí v období industrializace a sociální aspekty procesu zformování industriální společnosti.

Kniha je rozdělena na pět velkých oddílů. V prvním se stanovují *východiska a předpoklady výzkumu*, druhý blok je nazván *Možnosti a jejich tvorba*, třetí oddíl pak *Funkce a funkční skupiny* a teprve čtvrtý, nazvaný *Interakce, procesy, sociální změna*, obsahuje chronologicky pojatý výklad sociálně významných událostí. Pátý oddíl představuje třicet stran *Závěrečných poznámek*.

V prvním oddíle autoři mimo jiné předkládají svá teoretická východiska, vyjadřují se k periodizaci sledovaného období a stručně k metodice zpracování. Oddíl o možnostech (podmínkách sociálního vývoje v regionu) obsahuje mimo jiné kapitoly o přírodním a sociálním okolí společnosti, tvorbě zdrojů, majetků a důchodů, územní diferenciaci a zčásti demytizační výklad o „přehlížených detailech“ – skutečném významu průmyslu v první polovině 19. století, manufakturách, protoindustrializaci, profesionalizaci, kvalifikaci a kvalitě

vykonávání funkcí. Po kapitole o takzvaných antropologických konstantách následují kapitoly věnované ekonomice, populačnímu vývoji, socializaci a stručně i informačním možnostem. Třetí oddíl je postupně věnován dolním, středním a horním vrstvám společnosti s kapitolami týkajícími se jednotlivých sociálních skupin s důrazem na vzory chování – motivace, zájmy, cíle, hodnotové orientace a postoje.

Předěl chronologické části tvoří tradiční rok 1848 a vylíčení procesů a souvislostí je rozděleno do jedenácti kapitol, kde je pozornost věnována mimo jiné i dennímu životu a životnímu pocitu – kvalitě života.

Některé z naznačených podnětů jsou sledovány v Závěrečných poznámkách.

Publikace obsahuje ještě obsáhlý dvacetistránkový seznam literatury, řadu tabulek a několik vysvětlujících schémat a grafů.

* * *

J. Machačová – J. Matějček, *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950.*

Opava, Slezské zemské muzeum 2002, 205 s. ISBN 80-86224-36-8

Středním vrstvám společnosti českých zemí jako celku nevěnovala naše historiografie systematickou, ale i méně systematickou pozornost ani v uplynulých dvanácti letech, kdy už bylo možné psát o společnosti bez ideologického dozoru. Také uvedení autoři sestavili jen volný sborník vlastních studií, jehož jádro tvoří výzkumy týkající se středních vrstev v 19. století.

Po úvodu, v němž se snaží definovat střední vrstvy a příbuzné pojmy, podat současný stav výzkumu, stanovit cíl výzkumu vlastního a popsat stručně jeho výsledky (včetně publikovaných studií týmu spolupracovníků), je zařazena přehledná studie popisující stav, vlastnosti a vývoj středních vrstev v českých zemích v průběhu 19. století. Následuje rozsáhlá práce o českých „starých“ středních vrstvách (měšťanstvu a sedlácích) v období 1750–1850, tedy v době úpadku stavovské společnosti, napsaná na základě analýzy kronik z takzvané Robkovy edice. Pak následuje studie o změnách vzorů chování středních vrstev v průběhu 19. století, zaměřená jak na ekonomickou a sociální, tak na rodinnou a soukromou sféru. Další volně řazená studie se zabývá vývojem počtu úřednictva od konce 18. století do 30. let 20. století a následuje analýza paměti českého správního a policejního úředníka z dob první republiky, který svou funkci vykonával až do roku 1938 v Němci osídleném pohraničí. Na to časově navazuje rozsáhlá vzpomínková práce staršího z autorů, kde se analyzuje prostředí subalterního úřednictva a sedláků ke konci první republiky a za války. Následuje studie shrnující výsledky prací externích spolupracovníků, závěr, rozvíjející některé podněty z předcházejících textů, a bibliografie, obsahující seznam studií, které tým a jeho spolupracovníci k problematice středních vrstev v uplynulých letech publikovali.

J. H.

Sborník shrnuje referáty stejnojmenné konference, jež se ve dnech 6. - 8. listopadu 2002 konala v Kongresovém sále Národní banky Slovenska v Bratislavě.

Odborného zasedání, jež bylo prvním svého druhu, se zúčastnila široká škála především slovenských odborníků: ekonomové, archiváři, bankovní historikové, archeologové, numizmatici, jazykovědci a další specialisté. Pod „novou“ střešou Národní banky Slovenska se na tři dny podařilo soustředit v podstatě všechny, kdo se na Slovensku – byť třeba i okrajově – věnují dějinám bankovníctví, peněžnictví a peněz. Účastníci si zároveň připomněli i 10. výročí vzniku Národní banky Slovenska a nové slovenské měny.

Sborník je rozdělen do tří bloků. První má název *Peníze a předchůdci bank*. Téměř 15 příspěvků se v něm zabývá širokým spektrem otázek od prvních nálezů zlata na Slovensku, rozvoj keltského mincovnictví, přes rekapitulaci oběhu římských a byzantských platidel, vývoj slovenského mincovnictví, mincí a platidel (do r. 2001), až po ústavy, jež měly některé „proto-peněžnické“ rysy (kostelní pokladnice v 18. stol. – práce **I. Mrvy** – či úřad apoštolského syndika u kremnických františkánů – studie **D. Kianičky**).

Druhý, počtem příspěvků zhruba stejně obsáhlý blok nese titul *Peněžní ústavy a banky*. Je uveden studií **P. Martuliaka** rekapitulující vznik a vývoj slovenského lidového peněžnictví do r. 1918. Oprávněně velká pozornost je věnována vzniku peněžního spolku v Sobotišti (1845), jež je považován – slovy předmluvy sborníku – za „*najstaršie európske peňažné družstvo*“, instituci, kterou „*vynašiel*“ jeho zakladatel S. Jurkovič. **M. Tkáč** pak mapuje první slovenské banky v 19. století, zatímco **R. Holec** se vrací k problémům česko-slovenské kapitálové spolupráce před r. 1918. **Š. Gaučík** sleduje vznik a činnost Jednoty peněžních ústavů na Slovensku a Podkarpatské Rusi v letech 1918-1920. **E. Hallon** poté analyzuje sanační proces v bankovníctví Slovenska v meziválečném období a příspěvek **M. Tkáče** shrnuje hlavní výsledky hospodaření Slovenska v době první ČSR. Studie **E. Hlavatého** popisuje půlstoletý vývoj slovenského bankovníctví (1918-1968) a autorská dvojice **J. Novotný** – **J. Chrbolková** podrobně rozebírá činnost bankovního úřadu při ministerstvu financí a jeho finanční politiku na Slovensku. Vesměš nepodařené pokusy o reorganizaci Národní banky československé (tj. hlavně v letech 1929-39 a 1945-1950) mapuje práce **F. Chudjáka**. **S. Cambela** zaujal postoj Slovenské národní banky k SNP, zejména pak úloha guvernéra I. Karvaše. **J. Ryník** zkoumá vliv Ministerstva financí na koncentraci bank na Slovensku v l. 1939-1945, **E. Hlavatý** shrnuje vývoj Státní banky Československé 1950-1992 a **M. Kačkovičová** v posledním příspěvku oddílu rekapituluje měnové reformy ve 20. století.

Třetí blok se jmenuje *Banky a osobnosti* a obsahuje mimo jiné přehled vývoje slovenského bankovníctví po r. 1990 (**E. Hlavatý**), dále je věnován archivním dokumentům v archivu NBS a ve fondech orgánů státní správy (**T. Cvetková**, resp. **E. Vrabcová**) a samozřejmě i některým významným osobnostem (příspěvek **M. Tkáče**, dále např. **Š. Buriánovi** a **T. Príleskému** – **I. Mrva**, či **I. Karvašovi** – **E. Hlavatý**). Závěr sborníku je věnován některým jazykovědným otázkám (vývoj a stav „bankovního jazyka“ na Slovensku).

J.H.

* * *

Za prof. PhDr. Samuelom Cambelom, DrSc.

21. septembra 2004 po ťažkej chorobe zomrel v Bratislave popredný slovenský historik a pedagóg prof. PhDr. Samuel Cambel, DrSc. Patril ku generácii historikov, ktorá v dospievajúcom veku zažila druhú svetovú vojnu a na profesionálnu dráhu vstúpila v prvej polovici 50. rokov 20. storočia. Vojna, a v prípade S. Cambela aj Slovenské národné povstanie, na území ktorého sa nachádzala aj jeho rodná obec, ovplyvnili myslenie a životné postoje tejto generácie. Narodil sa 5. marca 1928 v roľníckej rodine v Slovenskej Ľupči. Maturoval na ekonomickej škole v Banskej Bystrici a v rokoch 1948-1952 študoval na Vysokej škole politických a hospodárskych vied v Prahe. Hlavné mesto s bohatými historickými pamiatkami a intelektuálnym zázemím ho očarilo. V neskorších rokoch ho rád navštevoval a často s láskou až dojatím spomínal na svoje študentské roky prežité v Prahe.

Po skončení vysokoškolských štúdií krátky čas pracoval na Krajskom národnom výbore v Banskej Bystrici a od jesene 1952 sa venoval pedagogickej, vedeckej a vedecko-organizačnej práci. Jeho dlhoročným pracoviskom sa stala Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Tu pôsobil od roku 1952 až do roku 1980 s ročnou prestávkou (1959-1960), keď bol pedagogicky činný na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Od roku 1973 bol vedúcim Katedry všeobecných dejín FF UK. V rokoch 1962-1963 a 1970-1976 zastával funkciu dekana a v rokoch 1976-1979 prorektora Univerzity Komenského. Ako vysokoškolský pedagóg a školiteľ odovzdával svoje vedomosti stovkám študentov a ašpirantov. Niektorí z nich sa stali profilujúcimi historikmi a s mnohými udržiaval kontakty dlhé roky. Od roku 1980 ako riaditeľ Historického ústavu SAV (vtedy Ústavu historických vied) usmerňoval prácu tejto inštitúcie viac ako desaťročie. Aj na pôde HÚ SAV sa prejavila jeho schopnosť spájať ľudí pre jednotný cieľ. Mal veľkú zásluhu na príprave a vydaní 6-zväzkových „*Dejín Slovenska*“, doteraz najrozsiahlejšieho diela o historickom vývoji Slovenska od najstarších čias do roku 1960. Dokázal zmobilizovať vedeckých pracovníkov z ústavu aj z iných pracovísk na realizáciu tohto projektu.

Rozpätie odborných záujmov prof. Cambela je pomerne široké, no jeho hlavnou a citovou problematikou bola agrárna a roľnícka otázka. Už jeho prvá monografia „*Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia (1945-1948)*“, vydaná v roku 1958, je venovaná tejto téme. Po takmer 10 rokoch sa k nej vrátil a na základe rozsiahleho archívneho výskumu pripravil publikáciu „*Slovenská agrárna otázka v rokoch 1944-1948*“, ktorá šírkou záberu a faktografiou má čo povedať aj dnešnému čitateľovi. Neskôr sa predmetom jeho záujmu stala kolektivizácia poľnohospodárstva v 50. rokoch 20. storočia.

Pracovitosť ho neopustila ani po odchode do dôchodku začiatkom roku 1992. Nezavesil historické remeslo na kliniec, ale pokračoval vo výskume a jeho výsledky prezentoval verejnosti v troch monografiách: „*Slovenská dedina (1938-1944)*“, „*Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878-1944*“ a „*Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*“. Pripravoval ďalšiu publikáciu, ale osud mu ju nedoprial dokončiť.

Samuel Cambel aj po rozdelení Československa udržiaval styky a spolupracoval s viacerými českými historikmi. Najmä na stránkach zborníkov Slováckeho múzea v Uherskom Hradišti publikoval viacero štúdií.

Smrť zavíšila jeho dielo, nám zostáva poďakovať mu za vykonanú prácu.

Michal Barnovský
Historický ústav SAV Bratislava

* * *

Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny vydává výbor této Společnosti. Číslo 1/05 vyšlo v Praze, 2005, 12 s. - ISSN 1213-3892. Do tisku připravili PhDr. Jan Hájek, CSc., Historický ústav AV ČR, Prosecká 76, 190 00 Praha 9 (e-mail: hajek.jan@gmail.cz) a doc. PhDr. Ivan Jakubec, CSc., Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1 (e-mail: ivan.jakubec@ff.cuni.cz). Na tyto adresy prosím posílejte jak příspěvky do příštích čísel **IB SHSD**, tak i své připomínky k jeho obsahu. Děkujeme.

Redakce.